Feminizmin Refah Devleti ve Sosyal Politika Alanına Eleştiri ve Katkıları[1]

Reyhan Atasü -Topcuoğlu[*]

Öz: *Bu çalışma refah devletinin ve sosyal politikanın kuruluşu ve kurumsallaşmasında olgusal olarak var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortaya koymaktadır. Sosyal politika ve feminist hareket arasındaki ilişki paradoksaldır: Ataerkil toplumsal yapıların değiştirilmesinde bizatihi bu yapıları yeniden üreten devletin müdahalesine de ihtiyaç olduğundan, değişim için gereken müdahaleyi yine egemen toplumsal anlayışın diline tercüme etmek gerekmektedir. Çalışma, dünya genelinde feminist literatürün refah devleti tartışmalarına ve sosyal politikanın anaakımına getirdiği kuvvetli eleştirileri ortaya koymayı, Türkiye'deki kadın emeği odağındaki çalışmaların sosyal politika alanına getirdiği katkıları görünür kılmayı ve bu katkıların kamu politikası açısından doğurgularını göstermeyi amaçlamaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Refah Devleti, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Sosyal Politika, Kamu Politikası.*

The criticisms and contributions of feminism to welfare state and social policy.

Abstract: *The study presents gender inequalities that have appeared in the establishment and institutionalization of welfare state and social policy. There is a paradox between feminist movements and social policy: state intervention is required in order to change patriarchal social structures, but for state interventions to establish gender equality, the demands of feminist movements must first be translated into the language of the dominant ideology. The study aims to underline feminist acquisitions in this difficult relationship. To this end, it summarizes the powerful criticisms directed by feminist literature against the main stream of social policy and aims to make visible the contribution of studies focusing on women's work in Turkey, and to underline the implications for economic and public policy.*

Keywords: *welfare state, gender equality, social policy, public policy*

[1] Bu çalışmanın yapılmasında bana kütüphanesini ve araştırma olanaklarını açan Viyana Üniversitesi'ne ve Viyana Üniversitesine misafir araştırmacı olarak gitmemi destekleyen Hacettepe Üniversitesine teşekkürlerimi sunuyorum.

[*] Doç Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Beytepe/Ankara/Türkiye.

Makale gönderim tarihi: 02.06.2016
Makale kabul tarihi: 27.09.2016

Amme İdaresi Dergisi, Cilt 49, Sayı 4, Aralık 2016, s. 37-63.

Giriş

Refah devletinin ve sosyal politikanın kuruluşu ve kurumsallaşmasında olgusal olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği vardır. Bu eşitsizlik, refah devleti üzerine olan bilimsel yazında da uzun zaman toplumsal cinsiyet körlüğü olarak devam etmiştir. Bu süreçte, kadınların geleneksel rolleri refah devleti tarafından pekiştirilmiştir. İkinci dalga feminizmin yükselmesi, buradaki kadın emeği tartışmaları hem kadınların ev-içi emeğinin görünürlüğü sağlamış, hem işgücü pazarında kadınlara yönelik yatay ve dikey ayrımcılıkları ortaya çıkarmış, hem de kadınların ücretli çalışmaya katılmalarında bir toplumsal talep yaratmıştır. Böylece 1970'lerle birlikte sosyal politikalarda değişimler başlamıştır. Sosyal hakların geliştiği, refah devletinin altın çağını yaşadığı birçok ülkede, farklı toplumsal grupların talepleri ile, kamu politikalarının sahası genişlemiş, çocuk, engelli ve yaşlı bakım hizmetleri kurulmuş, sosyal hizmetler kamu hizmeti olarak kurumsallaşmıştır. 2000'ler Avrupa'sında aile ve iş yaşamını uyumlaştırma politikaları anaakım bir konu haline gelmiştir. Öte yandan neo-liberal ideolojinin ekonomi ve siyaset alanına hakim hale gelmesi, tüm ülkelerde kamu harcamaların azalması, refah devletinin küçülmesi ve sosyal hakların gerilemesi sürecini başlatmıştır. Türkiye, sosyal hizmetlerini kurumsallaştırmamış, refah devletinin kısıtlı hali içinde 1980'lerden beri IMF, Dünya Bankası'nın dayattığı mali disiplin içinde kamu harcamalarını kısma politikası uygulamaktadır. Ekonomi, kamu politikası ve bunların bir parçası olan sosyal politika alanı genel konjonktürün desteklediği neo-liberal anaakım anlayış içinde düzenlenmeye çalışılmaktadır. Bu süreçte dünyada ve Türkiye'de feministler akıntıya karşı kürek çekerek, kadın erkek eşitliğini sağlamak için refah devleti ve kamu politikaları alanına yönelik önemli düşünsel çıkışlar yapmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı, sosyal politika ve kurumsallaştığı refah devleti olgusundaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini vurgulayarak feminist düşüncenin getirdiği önemli saptamaların altını çizmek ve bu saptamaların gelecekteki ekonomi ve kamu politikaları açısından neler ifade ettiğini ortaya çıkartmaktadır.

Refah devleti oluşumundaki toplumsal cinsiyet eşitsizliği

Refah devletinin ortaya çıkışı Batı'da yaşanan sanayii devrimi ve getirdiği sosyal değişimlerle ilgilidir. Bir yandan, gelişen Batı kapitalizmi içinde üretimin artması ve zenginliğin çoğalması, bir yandan işgücünün fabrikalarda toplanması ile kalabalıklaşan işçi sınıfı, diğer yandan Sovyet devriminin ardından ortaya çıkan alternatif toplum düzeni içinde, Batılı devletler, içinde bulundukları emek sermaye geriliminde bir çeşit arabuluculuk rolü geliştirmişler, işçi sınıfına bazı haklar tanımışlar, bu yöntemle hem emek sermaye çelişkisini yumuşatmaya ve böylelikle üretimi daha da arttırarak sürdürmeye hem de Sovyetler Birliğine alternatif 'herkesin mutlu olabileceği demokratik kapitalist modeller'

geliştirmeye çalışmışlardır. Refah devletleri Batı'daki bu çabaların sonucunda kurumsallaşmıştır[2]. Refahın üretiminin ve bölüşümünün nasıl olacağı her ülkede kendine özgü biçimler almış; her ülkede kendi özgün, ekonomik, politik, tarihsel ve kültürel koşullarına göre bir refah devleti ortaya çıkmıştır. Toplumlarda var olan cinsiyet eşitsizliği refah devletinin kuruluş sürecine de yansımıştır. Sosyal sigortaların kuruluşuyla başlayan refah devletinin oluşumu sürecindeki bazı gelenekleri incelediğimizde, refah devleti tarihi içinde kadın ve erkeklerin ne kadar eşitsiz muameleyle karşılaştığını açıkça görebiliriz. Bu eşitsizlik geleneklerini açık etmek önemlidir, çünkü bugün hala yansımaları devam etmektedir. Refah devletinin ortaya çıkış sürecinde kurumsallaşan eşitsizlikler şöyle özetlenebilir:

a) Dar anlamda ekonomik karşılıklılık üzerinden yürüyen hak ve ödev tartışması, ya da sadece ücretli emeğin karşılığının ya da güvencesinin pazarlığın ana unsuru olması:

   Bugün birçok ülkede (Kuzey ülkeleri hariç) emeklilik, sağlık, işsizlik gibi sosyal sigortalar prime dayalıdır yani ücretli emeğin karşılığı olan haklardır[3]. Ücretsiz emek verenlerin ise, ücretsiz tarım işçileri ya da hane içi emek gibi, ekonomik bir getirisi olmadığı gibi sosyal sigorta anlamında da bir getirisi yoktur. Sosyal yardımlar ancak muhtaçlara geçici olarak sağlanmaktadır. Bu durumda ücretli emeğe katılımı az olan kadınlar açısından ancak sosyal yardımlar ya da baba veya kocaları üzerinden sosyal sigorta sistemine eklemlenme söz konusudur. Kendi başlarına değil. Refah devleti ve vatandaş arasındaki hak ve ödev tartışmasının temelde ücretli emek üzerinden kurulması, vatandaşlık haklarını kullanmada kadınları erkeklere göre dezavantajlı kılmaktadır.

Türkiye örneğinde, 2012 yılı itibariyle 24 milyon 766 bin kişi istihdam edilmektedir; erkeklerin işgücüne katılma oranı %70,9; kadınların ise

[2] Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da sosyal politika ve refah devletinin gelişimine dair olguları sıralayan bir özet için bkz Obinger ve Wagschal (2000) özellikle Orta Avrupa'da gelişen Bismark modeli, hastalık ve kaza sigortalarının ortaya çıkışı, çalışmanın düzenlenmesine ilişkin gelişmeler hakkında bkz. Talos ve Fink, 2001; Refah devletinin ortaya çıkışı ve gelişmesine dair ülkeler arası bir karşılaştırma için bkz Esping-Andersen 1990; refah devletlerinin ortaya çıkış sürecindeki emek sermaye çatışmalarına çeşitli örnekler için bkz. Talas, 1997; iki kutuplu dünya düzenin Batı demokrasileri ve refah devleti açısından önemi hakkında daha geniş bir tartışma için bkz. Koray, 1990. Refah devletinin Batı'daki sanayi devrimi, Batı kapitalizminin gelişmesi, sınıflı toplumlardaki emek- sermaye çelişkisi içinde ortaya çıktığı muhakkaktır. Ancak bu süreçlerin hiç birisi, işçileşme, sınıflar arası çelişkiler ve sermayedarların talep ve taktikleri toplumsal cinsiyet olgusundan bağımsız değildir. Bu çalışmada, refah devletinin tarihsel gelişimi hakkındaki sınıf odaklı tartışmalar ve refah devleti literatüründe yaygın düşünüş olan Esping-Andersen (1990) gibi ideal tipler üzerinden kategorizasyon tartışmaları yerine toplumsal cinsiyetle ilgili olgulara odaklanılacaktır.

[3] Sosyal politikanın oluşumundaki ilkleri hatırlarsak bu argümanı daha açıkça örnekleyebiliriz: Örneğin İngiltere'de Workmen's Compensation Act 1897 sadece belirli mesleklerde sigorta sağlıyordu. 1906'da kapsamı genişledi. Zorunlu sağlık sigortası 1912, işsizlik güvencesi 1912'de sadece bazı meslekler için güvence söz konusu idi, 1920'de genişledi. Bizde de 1923'de ilk sigortalar Ereğli Demir Çelik Fabrikası özelinde başlamış, yani erkeklerin çalıştığı iş kollarında söz konusu olmuş, daha sonra diğer meslek gruplarına genişlemiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Talas, 1997.

%31,1'dir. İlaveten, istihdam edilenlerden 9 milyon 255 bin kişi kayıt dışı çalışmaktadır. Erkek istihdamı içinde kayıt dışı çalışma oranın %31, kadın istihdamı içinde ise %52 olduğu tahmin edilmektedir (KEİG, 2013: 27). Kısaca, her yüz kadından otuzu çalışmakta, çalışanların da yarısı kayıtdışı çalışmaktadır. Bu rakamlara göre her 100 kadından sadece 15'i aktif sigortalı olarak sosyal sigorta sistemine dahildir. Geri kalanlar ancak babaları ya da varsa kocaları üzerinden sigorta sisteminden yararlanabilir durumdadır, yani refah devletinin sosyal sigorta sistemi ile 'bağımlı oldukları' erkekler üzerinden ilişkilenebilmektedir. Özar ve Yakut-Çakar'ın (2013) çalışmalarının ortaya koyduğu üzere, ölüm ya da boşanma ile erkeklerle olan resmi bağları sonlandığında pek çok kadın ağır yoksulluk koşullarına sürüklenmektedir. Öte yandan hane içi üretim ve bakım yani hane içinde ücretsiz çalışma ve tarımda yani hane dışında ücretsiz çalışma kadınların en çok emek harcadıkları alanlardır[4]. Ancak bunlar resmi istatistiklerde görünse de, devlet vatandaş arasında doğrudan bir karşılıklılığın konusu olmamaktadır. Kadın emeğinin yoğunlaştığı hane-içi ve dışı ücretsiz veya kayıtsız çalışma biçimleri kamu politikası alanında düzenlenmemektedir. Böylece pek çok kadın fiilen çalışsa da kayıtlı ve ücretli çalışmanın getirisi olan çalışma saatlerinin düzenlenmesi, sigorta ve emeklilik gibi haklara ulaşamamaktadır.

b) Ücretli emeğin esas sahibinin erkekler olarak görülmesi:

Ücretli emeğinin esas sahibinin erkekler olduğu algısı, eve ekmek getirenin erkek olduğu söylemi genel bir toplumsal kabul haline gelmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında artan işgücü talebi ile kadınların ücretli çalışmaya başlaması ve Savaş sonrasındaki dönemde cepheden dönen erkeklere iş sağlanması ve kadınların ücretli çalışma alanından çekilerek yerlerini erkeklere bırakmaları konusundaki politikalar, refah devletinin kurumsallaşmasında etkili olmuştur. Sonuçta istihdam yaratılması ve sigortaların ve sosyal hizmetlerin kapsamı ve yararlanma koşullarının düzenlenmesinde kadınlar ve erkekler arasında farklılıklar oluşmuştur. Örneğin, İngiltere'deki işsizlik sigortası sadece erkeklere ödeniyordu. Evli kadınlar işsiz olarak sayılırlardı ancak işsizlik sigortası dışındaydılar; buna karşılık evli bir erkek işsiz kalır ise bekar bir erkeğe göre biraz daha fazla işsizlik güvencesi ödentisi alabiliyordu (Beverdige, 1942). Bu da refah devletinin gelişimindeki algıda açıkça işgücü pazarının esas unsurunun, ücretli emeğin esas sahibinin erkekler olduğunu gösterir. Nitekim, Jane Lewis (1992) Avrupa'daki refah devletlerinin eve ekmek getiren erkek modeline ne kadar bağlı oldukları üzerinden de değerlendirilebileceğini göstermiştir.

---

[4] Zaman kullanım anketine göre Türkiye'de kadınlar ortalama günde 4 saat 17 dakika ev işi yapıyorlar (TÜİK,2015). TÜİK 2015 işgücü istatistiklerine göre, tarımda çalışan kadınların %80'si ücretsiz tarım işçisidir.

Carol Patemann (1987) İngiltere, Avusturya ve Amerika Birleşik Devletleri örneklerine bakarak, erkeklerin 'bağımsız, ücretli çalışan vatandaşlar' olarak düşünüldüğünü, buna karşılık 'kadınların' kendilerine has ayrı bir kategori, bir 'bağımlılar grubu' olarak kurgulandığını savunur. 'Bağımsız ücretli çalışan erkek vatandaş' ve 'kadın' kategorilerinin ataerkil bir ikili karşıtlık ile birbirinden ayrıldığına dikkat çeker. Bu ayrımcı düşünce dahilinde, işgücüne giderek daha çok katılan kadınların refah devletine katkılarının politik olarak görmezden gelindiğini ve ücretli çalışmanın ve vergi ödemenin kadınların vatandaşlık ile elde ettikleri faydalara yansımadığını savunur (Patemann, 1987).

Türkiye açısından düşündüğümüzde, çalışan kadın ve erkeklerin refah sisteminden yararlanma koşulları arasında yasal bir fark yoktur. Ancak, toplumda var olan cinsler arası eşitsizlik nedeniyle kadınlar daha düşük eğitim seviyesine sahiptir, daha az gelirli işlerde çalışmaktadırlar, işyeri hiyerarşisinde daha düşük yerlerdedirler, daha az emeklilik maaşları vardır. Dahası 2012 yılına kadar %27'yi aşamayan kadınların işgücü pazarına katılımlarını arttıracak istihdam politikaları ancak Dokuzuncu Kalkınma Planında konu edilmiş, bu çerçevede, sınırlı sayıda mesleki eğitim kursları açılırken, neo-liberal doktrin doğrultusunda esnek çalışma yasalaşmış, öte yandan kadınların çalışmaya katılımlarını arttıracak kamu kreşleri kapatılmıştır[5]. Bu çerçevede, kadınların ücretsiz ev işçisi olarak çalışmaya devam ederken bir yandan da kısmi çalışma ile hane gelirine katkıda bulunacağı bir politik vizyon söz konusudur. Ücretli çalışma ve 'hanenin ekmek getireni olma' rolü erkeklere bırakılmıştır. Örneğin, 28 Ocak 2016 tarihli torba yasa, hali hazırda tam zamanlı çalışan kadınların çocuk doğurmalarını takiben yarı zamanlı çalışmaya geçişini ve bu şekilde toplamda 16,5 yıla kadar yarı zamanlı çalışmalarını düzenlemektedir; bu durum kadınların emekli olmalarında hak kayıplarına yol açar mahiyettedir. Çocuk nedeniyle yarı zamanlı çalışmaya geçiş hakkının babalar için söz konusu olmaması, çalışma düzenlemeleri yapılırken kadınların esasen hane içi bakım ve yeniden üretimden sorumlu, erkeklerin ise eve ekmek getirmekten sorumlu görüldüğünü ortaya koymaktadır.

c) Sosyal politika içerisinde hakların sınıf mücadelesi ile gelişmesi, sınıf mücadelesindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin refah devletine ilişkin politik alana yansıması:

Bu iki geleneğin (devlet vatandaş arasında dar anlamda karşılıklılık ve ücretli emeğin sahibinin erkek olması algısı) içinde farklı ülkeler bazında kadınların ücretli emeğe katılımları ne kadar düşük ise ve işçi örgütlenmeleri ne kadar az ise, kadınlara yönelik taleplerin dile gelmesi ve kazanılması da o kadar sınırlı kalmıştır.

[5] Kadın istihdama katılımı ve kreş ve çocuk bakımının örgütlenmesi konusunda sosyal haklar temelinde bir tartışma için bkz. Atasü-Topcuoğlu, 2013.

Şehirleşme ve işçileşme sürecinde köyden gelen ataerkil kültür sadece kadınların ücretli emeğe daha az katılmasında değil, ücretli çalıştıkları durumlarda da örgütlenmeler içinde kadınların erkekler kadar söz sahibi olamamalarında ve örgütlerde 'kadın konularının' önemsenip önemsenmemesinde de etkili olmuştur[6]. Sol politik söylemde kadın erkek eşitsizliğini Heidi Hartmann (1979) ünlü makalesi "Marksizm ve Feminizmin Mutsuz Evliliği"nde eleştirmektedir[7].

Türkiye'de de sol hareket içinden yükselen feminist sesler benzer eleştirileri getirmiştir. Sendikalar hala genelde erkeklerin baskın olduğu kuruluşlardır.

Öte yandan kamu politikasının gündeminin belirlenmesinde çok taraflı diyalog önemlidir. Hali hazırda üçü dışında 78 sendika başkanının erkek olması kadınlarla ilgili konuların sendikaların gündeminde pek az yer alması ile ilişkilidir. Sosyal devlet anlayışı içinde sosyal adalet ve sosyal güvenliğin yapılanmasında, kamu politikası açısından yönetişim anlayışı çerçevesinde sosyal paydaşlar diyalogunda, ilgili kamu kurumları, işçi ve işveren örgütleri dahil her üç taraf nezdinde de kadınların karar alma ve gündem belirleme mekanizmalarında olmamaları, sadece istihdam değil, eğitim, sağlık, kentleşme, kentsel alanların düzenlenmesi, sosyal hizmetlerin sunumu gibi kamu politikasındaki ana konuların pek çoğunda toplumsal cinsiyet körlüğü yaratmaktadır.

d) İncinebilir gruplarla ilgili ilk politikalar oluşturulurken kadınların gündeme sonradan eklenmesi:

İncinebilir gruplara sosyal yardım ve hizmetlerin sağlanmaya başlanmasının ilk örnekleri Birinci Dünya Savaşı sonrasında engellilere yapılan maaş ve barınma destekleri ile başlar. Bunun en erken örneklerinden birisi Avusturya'dır. Bu dönemdeki engelli yasalarında ulus devlet erkek vatandaş arasında kurulan karşılıklı bir ilişki anlayışı söz konusudur: Savaşta yaralanan

---

[6] Burada belirtmek gerekir ki sosyalist hareket içinde kadın işçilerin örgütlenmesi refah devleti oluşumun ötesinde sonuçlar doğurmuştur. En kuvvetli örgütlenmelerden birisi Rusya'da olmuştur. Özellikle ucuz kadın emeği istihdam eden tekstil sektöründe örgütlenen kadın işçilerin 1874 Moskova, 1878 Petrograd grevleri, diğer grevlere de kadın işçilerin katılması çarlık Rusya'sını sarsmış; 1885'te kadın ve çocukların gece çalıştırılması yasaklanmıştır (Kollontai, 1920). 1890'dan başlayarak yirminci yüzyılın başına kadar kadın işçiler çalıştıkları sektörlerde (tekstil, tütün işlenmesi) ve sosyalist hareketin örgütlenmesinde aktif çalışmışlardır. Kuvvetli işçi hareketi neticesinde patlayan 1905 olayı ile devrim süreci başlamıştır ki, sonuçta refah değil sosyalist devlet ortaya çıkmıştır. Refah devletinin ana ekseni, işçi sınıfı hareketinin talepleri ile sermaye taleplerini dengeleyecek bir kurumsallaşma yaratılmasıdır, dolayısıyla kapitalist sistem içindeki bir oluşum olarak değerlendirilmesi gerekir. SSCB deneyimi içinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin ne derece sağlandığı da ayrı bir tartışma konusudur.

[7] Hartmann'a göre, hem Marksist hem feminist eleştiri günümüz dünyasının ekonomi politiğini ve onun içinde kadınlar ezilmesini anlamak için gereklidir. Ancak bu çabalar içinde genelde Marksist analiz ağır basarken feminist yaklaşım ikinci plana itilmektedir. Bunun en sorunlu çıktılarından birisi ise kadınların eşitlilik mücadelesinin sermayeye karşı verilen daha genel bir mücadele içinde düşünülerek ertelenmesi ve alta sıralanmasıdır. Oysa, hem kapitalizmi hem de ataerkilliği birlikte analiz edecek yeni teorik tartışmalara ihtiyaç vardır.

ve işgücü kaybına uğrayanlar için ödenekler çıkartılmıştır. Burada, vatanı savunurken bedenini sakatlayan erkeğe, devlet borçludur, bu vatandaş çalışamayacak duruma gelmiş ise, devlet bu borcu nedeniyle ona geçimlik sağlar, anlayışı söz konusudur. Engellilerle ilgili politikalar İkinci Dünya Savaşından sonra sadece gazileri değil farklı engelli gruplarını da kapsamıştır. Kadınların bu grupta düşünülmesinin tarihi ise 1970'leri bulur.

Engellilerin cinsiyetsiz bir kategori olarak düşünülmesi yakın zamana kadar genel bir sorun idi. Türkiye'de var olan yasal çerçevede engellilere yönelik hizmet ve yardımlardan yararlanma koşullarında cinsiyet eşitliği olmakla birlikte, servislerin azlığı ve kısıtlılığı dolayısıyla engelli kitlenin ancak %2'sine ulaşılabilmektedir; öte yandan evde bakılan engeliler arasında evden dışarı çıkma/çıkartılma, bağımsız hareket etme, arkadaş edinme, sosyalleşme açılarından kadınlar ve erkekler arasında ciddi farklar olduğu saha çalışmalarında gözlemlenmiştir (Altuntaş ve Atasü-Topcuoğlu, 2016).

e) Karşılıklılık ilkesine dayalı devlet vatandaş ilişkisinin cinsiyete göre kurulması ya da toplumsal gruplarla ilgili sosyal politikalar gelişmeye başladığında ulus devletlerin kadın ve erkek vatandaşlarla farklı sosyal kontrat yapması:

Pek çok ülkede kadınlar örgütlenip kadın hareketleri içinde çeşitli haklar talep etmişler, bu talepler de devletler nezdinde çeşitli etkiler yaratmıştır. Batılı refah devletleri ve kadın vatandaşlar arasında başka bir pazarlık döner. Bu pazarlığın ana unsuru nüfusun artması ve iyi vatandaşların yetişmesidir ki, bu noktada ulus-devlet/refah devleti kadın vatandaş ile annelik üzerinden bir karşılıklılık ilişkisi kurar. Aile bu ilişkide kilit bir roldedir. Nitekim annelik ve bakım rolü üzerinden kurulan söylemler devlet tarafından daha çabuk duyulur.

Devlet nezdinde dikkate alınan bir örnek Eleanor Rathbone'nun The Disinterested Family (1924) çalışmasıdır. Bu çalışma kısa bir süre içinde Beveridge tarafından desteklenir ve onun önsözü ile The Case for Family Allowances adıyla 1940'ta tekrar yayınlanır. Bu kitapta Rathbone, kadınların pek çok sorununu egemen erkeklerin anlayabilecekleri bir dille anlatmaktadır. Rathbone, kadınların erkeklere tabii olmamaları gerektiğini, ailedeki güç eşitsizliğinin 'bazı durumlarda' şiddet ve cinsel istismara yol açtığını, şiddet ve istismarın kadınların erkekler tarafından bakılmaları karşılığında ödedikleri bedel olarak görülmesinin yanlış olduğunu belirtir ve var olan hukuk ve ekonomik düzende kadınların emeğinin ekonomik bir karşılığının olmamasını da eleştirir. Ancak bir yandan da "Her erkeğin, yemeğini yapıp, çamaşırını yıkayacak ve ev işlerini yapacak bir kadına ihtiyacı vardır" (Rathbone,1940: 15-16) der. Böylece, kadınların haklarını savunurken, cinsiyetçi işbölümünü eleştirmez; savunduğu kadın haklarının meşruiyet zeminini annelik ve eşlik rolü ve kadınların sunduğu yeniden üretim emeğinin gerekliliği üzerinde kurar.

1942'de yayınlanan Beveridge raporunda ise, altıncı bölüm tamamen evli kadınlara ayrılmıştır. Ünlü raporda ev kadınları için bazı sosyal politikalar önerilmektedir, örneğin, evlilik, dul kalma ve boşanma yardımları; ücretli çalışmayan kadınların kocaları işsiz kalırsa yardım almaları; annelik izni ek ödentileri gibi. Önerilen sosyal güvenlik planında, evli kadınlar özel bir çalışan grup olarak, karı-koca ise bir takım olarak görüyordu.

Buradaki, ücretlendirilmese de iş ya da meslek olarak kabul edilen evkadınlığı söyleminin altı çizilmelidir. 'Evli kadınlar' vurgusu, aslında kadınların ev ve bakım işçisi olduğunun, bu hizmetlerin ne kadar hayati olduğunun bilinmesi, ancak, bu hizmetlerin ücret olarak karşılıksız kalması, kadınlara bir miktar koruma getirerek, onların ücretsiz aile işçisi rolünün teşviki demektir. Refah devleti oluşumunda kadınların en görünür hale geldikleri nokta aile yardımlarıdır, bu yardımlar İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde birçok ülkede uygulandı. Savaş sonrası Avrupa'sındaki bu söylemsel tablo ile günümüz Türkiye'sinde sosyal politika alanındaki aile vurgusu arasındaki paralellik dikkat çekicidir.

Sonuçta denilebilir ki, refah devletinin ortaya çıkış sürecindeki ana ideolojisinin oluşumunda bakım ve yeniden üretim tamamen kadınların ücretsiz çalışması ile karşılanan bir temel ihtiyaç olarak düşünülür[8]. Kadın vatandaş ve devlet arasında bakım emeği ve yeniden üretim emeği üzerinden bir ilişki kurulur, bu ilişki aile ile kurumsallaşır. Tüm bakım ve yeniden üretim aile kurumunun doğal işlevi olarak addedilir. Aile desteklenerek refahın birçok boyutunun sağlanması aile kurumuna ve tabii adı konmadan kadınların ücretsiz emeğine devredilir. Günümüz Türkiye'sinde de benzer biçimde çocuk, yaşlı ve engelli bakımında kurumsallaşma, kamu ve özel sektör hizmetlerinin oranı çok düşüktür (Ecevit, 2012; Yaman Öztürk, 2010); bu alan aileye ve ailenin içindeki ücretsiz çalışan kadınlara devredilmiş durumdadır.

İlaveten, belirtmek gerekir ki, kamu yönetiminin bilimsel ve uygulama düzeyinde eril bir alan olarak inşası, siyasi temsilde kadınların az olması, kamu politikasının oluşumunda ve kamu yönetiminde toplumsal cinsiyet körlüğünü pekiştirmektedir. Günümüz Türkiye'si özelinde düşürsek, kadınların siyasal yaşama katılımının ilk basamağı kabul edilebilecek yerel yönetimlerde de temsili çok sınırlıdır. Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı (2016) verilerine göre 30 Mart 2014 yerel seçimlerinin ardından, Türkiye genelinde toplam 1381 belediye başkanı bulunmaktadır, bunlardan sadece 40'ı (%2,9) kadındır. Bu kadınlardan ise üçü büyükşehir, biri il belediye başkanı olmuştur. 20498 belediye meclis üyesinin ise 2198'i (%10,7) kadındır. İl genel meclisi üye sayısına bakıldığında da durum çok farklı görünmemektedir. Toplam 1251 il genel meclis üyesinin 60

[8] Bunun istisnası ücretli çalışan kadındır, ancak, burada değinilen kurgu uyarınca genelde kadınların evlenene kadar çalışacağı düşünülür.

tanesi (%4,8) kadındır. Ocak 2015 itibarıyla "bürokraside üst düzey yöneticilerin %90,2'si erkek, %9,8'i kadındır. 2079 mülki idare amiri içerisinde 2 kadın vali (Kırklareli, Sinop), 10 vali yardımcısı, 17 kaymakam ve 4 kaymakam adayı bulunmaktadır" (ASPB, 2016). Ulus devletlerin kuruluşundan itibaren hükümetlerin ve meclislerin erkekler tarafından oluşturulması, kamu yönetiminin konuları ve öncelikli uygulama alanları belirlenirken, kadınların dezavantajlı konumlarının ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin getirdiği problemlerin 'toplumsal sorun' olarak tanımlanıp gündeme alınmasını ertelemiştir.

Refah devleti tartışmasındaki toplumsal cinsiyet körlüğü:

Refah devletinin oluşumundaki erkek egemen yapı bilimsel alana da yansımıştır. Konuya ilişkin (erkekler tarafından) ortaya konan anaakım bilimsel yazında (Macbeath 1957, Titmuss, 1958; Esping-Andersen 1990[9]), kadın vatandaşların bahsi geçmez, ailenin rolünden bahsedilir.

Kamu politikası devlet yönetimi düzeyinde sosyal sorunların belirlendiği ve önlemlerin alındığı (Dye, 2013), sosyal politika ise işgücü pazarı politikalarının, sosyal hizmetlerin ve yoksullukla mücadelede transfer ödemelerinin şekillendiği (Talas, 1997; Koray, 1990) birbiriyle yakın ilişkili alanlardır. Kısaca kamu politikası ve sosyal politika ile bir toplumda üretilen refahın ceremesinin ve meyvesinin nasıl bölüşüldüğü yeninden ve yeninden düzenlenir. Bunlar bir toplumdaki eşitsizliklerin sürmesinin, artmasının ya da azalmasının sağlandığı politik alanlardır. Ataerkil düzenin, yoksulluğun, yoksunluğun, işsizliğin, çalışan yoksulluğunun kadınların omuzlarına yüklenerek sürdürüldüğü bir dünyada sınıflar, cinsler, kültürler arasındaki uçurumlar giderek artarken sosyal politika zamanla feministlerin daha fazla ilgilendiği bir alan haline gelmektedir.

Refah Devletini Dönüştürmek: Feminist Çalışmaların Getirdiği Dönüşüm ve Gelecek

Feminist düşünürler refah devletine dair genel geçer düşünüşü iki temelden sarsmışlardır: yöntemsel yaklaşım ve doğrudan bilimsel eleştiri ve katkılar.

Yöntemsel yaklaşımla ilgili olarak belirtilmelidir ki, politika alanı gibi para ve iktidarın bölüşümü ile ilgili bir alanda meşruiyetin dayanaklarından biri olan bilimsellik anlayışını feministlerin yaptığı yönteme dair tartışmalar sarsmıştır.

Farklı ekollerdeki feminist bilim insanlarının asıl amacı, bilimsel alanın ihmal ettiği bir topluluğa, yani kadınlara dair bilgi üretmek ve sadece bilgiyi değil hayatı da değiştirmektir. Kimi feminist düşünürler, geleneksel bilimsel

[9] Esping-Andersen'in refah devleti tezi literatürde en çok kullanılan yapıtlardan olmuştur. Refah devletleri üzerine yaptığı sınıflamanın toplumsal cinsiyet körü olmasını feminist araştırmacılar eleştirilmiştir (Bambra, 2004; Lewis, 1992, 2001; Siaroff, 1994); bu eleştirilere cevaben Esping-Andersen daha sonra sınıflamasının içinde toplumsal cinsiyet boyutunu da eklemiştir..

bilgi üretimini yeniden gözden geçirerek yeni yöntemsel yaklaşımlar önermişlerdir. Yöntemsel yaklaşım üzerine feminist tartışmaların en devrimci yanı, bilgi ve hayat arasındaki, kuram ve yaşam arasındaki geleneksel hiyerarşiyi yıkmak, bilgiyi hatta bilimselliği yeniden tanımlama çabasıdır. Bilgi üretimi yöntemlerini değiştirmek, hayatı değiştirmek için bir araçtır. Ancak bu değişim için sadece bilgiyi değiştirmek yeterli değildir. Hayatı dönüştürmek için eylemlilik ve toplumsal hareketlerin içinde yer almak, sözü bilimsel tartışma alanından kamusal tartışma alanına çıkartmak da gereklidir. Bu gereklilik çerçevesinde birçok feminist bilimkadını hem biliminsanı hem aktivizm şapkalarını birlikte takmışlar, hem konferans salonlarında hem de sokaklarda var olmaya çalışmışlardır[10]. Bu tutum, bu ikili mesai bizatihi, eril bilim anlayışının steril, gündelik hayattan uzak, bilgisini ürettiği insanları nesneleştiren ve onları bilmeyen varlık olarak kurgulayan, tepeden bakışlı, gündelik tartışmaların üzerinde yer alan halini kırmak açısından önemli bir özveridir[11]. Bu çerçevede biliminsanının topluma, gündelik yaşama ve ürettiği bilgiye göre konumlanması değişmiş, bilimin politikliği açık edilmiştir. Bu çerçevede, politika bilimini ve alt grubu olarak sosyal politika ve refah devletine ilişkin yazını sorgulamak için yeni bir fırsat doğmaktadır:

Sosyal politika kavramını biraz daha derin düşünürsek, feminizmin politik olan ve özel/kamusal alan ayrımına getirdiği eleştirinin ne kadar yerinde olduğunu görürüz. Çünkü, ataerkil toplumsal yapıların değiştirilmesinde bizatihi bu yapıları yeniden üreten devletin müdahalesine de ihtiyaç olduğundan, değişim için gereken müdahaleyi yine egemen toplumsal anlayışın diline tercüme etmek gerekmektedir. Bu durum başlı başına bir paradoks oluşturur ki, aslında terimler arasındaki pek de tartışılmayan hiyerarşi bu paradoksu açıkça göstermektedir. 'Sosyal politika' İngilizce aslı ile 'social policy' terimi dahi siyaset tartışmaları içinde toplumsal olanın yerinin ikincilliğini ifade eder. Siyasa (policy), siyasetin (politics) bir alt alanıdır; siyasetin uygulamasına ilişkin bir alt alandır. Sosyal politika terimi, bu durumda siyasetin toplumla ilgili uygulamalarına dair bir alt alana işaret etmektedir.

O halde açıktır ki egemen ideoloji içinde (bir başka deyişle Pierre Bourdieu anlamında siyaset alanında) siyasetçilerin günlük işleri olarak ürettikleri siyaset açısından toplumla ilgili siyasalar esas meseleyi oluşturmuyor. Egemen siyaset anlayışı içinde, toplumla ilgili siyasalar 'sosyal politika' başlığı altında bir alt kümede toplanmakta; İkinci Dünya Savaşından beri yavaş yavaş genişlemekte, bütçeler elverdiğince uygulanmaktadır. Bu çerçevede de refah devletleri

[10] Düşünürlüğü ve aktivizmi birleştirme çabası feminist hareketin çeşitli çıkış alanlarında, hem Susan Browell Anthony, Elizabeth Cady Stanton, Matilda Joslyn Gage gibi oy hakkı hareketi içinden, hem de Clara Zetkin, Rosa Luxenbgurg gibi örneklerle sol hareket temelli feminizm geleneklerinden köklenmektedir.

[11] Feminist araştırmacıların hali hazırdaki bilimsel üretim süreçlerinde erkek egemenliğe getirdiği eleştiriler ve önerdikleri yeni yöntemsel yaklaşımlar için bkz. Fanow ve Cook,1991; Harding, 1987

kurumsallaşmaktadır. Oysa toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk, etnisite ve sağlamlık/sakatlık bağlamında insan hakları ve demokrasinin öncelenmesi için elzem olan, gündelik yaşamda sosyal adaleti sağlayacak bir siyasetin yapılmasıdır; yaşamın siyasetinin yapılmasıdır. Toplumla ve gündelik yaşamla ilgili meselelerin siyasetin ana-gündemine taşınmasıdır. Bu da feminist gündemi tekrar hali hazırdaki anaakım siyasetten tüm ötelenmişliğine rağmen sosyal politika olgusuna götürür. Sosyal politikanın ve refah devletinin teorisini ve pratiğini dönüştürmek toplumsal cinsiyet bağlamında eşitlik sağlamak için stratejik bir alan olarak karşımıza çıkar.

Feminist araştırmacıların refah devleti literatürüne doğrudan bilimsel eleştiri ve katkıları

Feminist araştırmacılar refah devletinin hedef kitlesi olan vatandaşların homojen bir grup olmadığını, bu grubun içinde toplumsal cinsiyet kaynaklı eşitsizliklerin var olduğunu ve sistemin bu eşitsizliklerin yeniden üretimiyle ilgili olduğunu göstermişlerdir ve refah devleti ve sosyal politika yazınına doğrudan müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu müdahale sadece refah devleti değil feminist düşüncenin kendisi açısından da dönüştürücü olmaktadır: Catharine MacKinnon (1998) feminist analizin erkek tahakkümünü görünür kıldığını, bu tahakkümün bireysel yaşamlarda nasıl işlediği ve nasıl etkiler yarattığına dair önemli bir bilgi birikimi getirdiğini belirtir ve ekler, ancak erkek şiddetinin ve erkeklerin kendi avantajlı konumlarını korumak ve sürdürmek üzere kurduğu dayanışmanın en etkili ve kurumsallaşmış boyutu olan devlet hakkında henüz yeterli bir eleştiri getirilmemiştir. Feminist teori açısından devlet ele alınması gereken önemli bir olgudur. MacKinnon'un (1998) bu eleştirisi, Marksist ve sosyalist feminist teori açısından da bir eleştiriyi dolayımlamaktadır: Bu akımlar kadınların ezilmesini ve alta sıralanmasını temelde kapitalist ve ataerkil sistemler içinde analiz edilmesi gerektiğini savunurlar. Ancak, hem pazar hem de hane alanında oyunun kimi kurallarının belirlendiği yer olan ve meşru şiddet tekelini elinde bulunduran devlet bu tartışmalarda eksik kalmıştır. Emeğin ve bedenlerin toplumsal cinsiyet ayrımında düzenlenmesini, hem kapitalist ilişkiler hem ataerkil ilişkiler hem de hakların düzenlendiği devlet sahasında üç odak etrafında tartışmak daha verimli olabilir. Modern devletin oluşumunun ve devlet örgütlenmesini toplumsal cinsiyet üzerinden kapsamlı bir analiz ve eleştirisini geliştirmek bu çalışmanın sınırlarının dışındadır. Ancak refah devletini oluşumundaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dikkat çekerek ve bu eşitsizliklerin kurumsallaşma biçimlerine işaret eden bu yazı bu tür çabalara bir destek sağlayabilir.

Kadın emeği alanındaki feminist araştırmaların refah devleti, kamu politikaları ve sosyal politika alanlarına katkısı, işgücü pazarının toplumsal cinsiyet temelinde katmanlaşmasının, işgücü pazarına erişimde toplumsal cinsiyet ayrımcılığının, ücretlerde kadınlar aleyhine ayrımcılığın ve dolayısıyla

toplam mülkiyetin ve yoksulluğun bölüşülmesinde kadınların aleyhine olan tüm ayrımcılıkların görünür hale gelmesini sağlamaktır. Bu türden analizleri, feministlerin refah devleti literatürüne getirdiği somut bilimsel eleştiri ve katkılar takip etmiştir. Bu katkıları iki ana grupta toplanan beş kuşak çalışma şeklinde inceleyeceğiz: (a) kadın emeği odaklı çalışmalar (birinci, ikinci ve üçüncü kuşak çalışmalar) ve (b) refah devleti literatürüne doğrudan müdahaleler (dördüncü ve beşinci kuşak çalışmalar).

a. Kadın emeği odağındaki çalışmalardan anaakım refah devleti ve sosyal politikaya feminist itirazlar ve katkılar

Refah devletinin ataerkil yapısı, anaakım sosyal politika tartışmasının toplumsal cinsiyet körü olması, bu alanın feminist eleştirisinin yapılmasını adeta zorunlu kılmıştır. Feminist itirazlar zaman içinde sokaktan meclise, somuttan soyuta, gündelikten bilime neyi aktarmamız gerektiği konusunda önemli ipuçları taşımaktadır. Tarihsel gelişimine göre bu itirazlar şöyle özetlenebilir:

Birinci kuşak çalışmalar: Neoliberalizmin yarattığı küresel toplumsal gelir dağılımı adaletsizliğine itirazlar (Beneria, 2001; Bruegel, 1986; Cockburn, 1988; Elson, 1992; Ecevit, 1998; Hartmann 1990; Mies, 1986; Mogodham, 1999).

İkinci kuşak çalışmalar: Neoliberalizm ve yapısal uyum politikalarının kadın emeğini nasıl kullandığına ilişkin analizler ve öneriler: Buradaki çalışmalar iki gruba ayrılmaktadır; (a) mikro kredi gibi yöntemlerle kadınların işgücüne katılımını artırmayı amaçlayan, temelde küresel iktisadi düzeni eleştirmeyen, var olan oyun içerisinde kadınlara da bir yer açmayı amaçlayan düşünürler (Afrin, Islam ve Ahmed, 2009; Ssendi ve Anderson, 2009). (b) Var olan küresel neoliberal düzen içinde çevrenin ucuz emeğinin - çevre ülkelerinin ataerkil düzeninden ötürü daha da değersiz ve dolayısıyla ucuz olan kadın emeğinin- kullanıldığına dikkat çekerek, 'işgücünün kadınlaşmasını' (Acker, 1998; Standing, 1999; Voladia, 2001) ve 'küresel üretim zincirlerini' (Carr, Chen ve Tate, 2000) ifşa eden ve eleştiren çalışmalar.

Üçüncü kuşak çalışmalar: Eviçi emeğin yok sayılmasına itirazlar: Var olan koşullarda, bulaşık, çamaşır, çocuk bakımı, işgücünün bir günden sonraki güne aktarılmasını sağlayan bütün o can alıcı hizmetlerin aslında toplumsal zenginliğin yani toplam üretimin bir parçası olduğu gerçeğini gün yüzüne çıkartmaya çalışan, kadınların geleneksel rollerinin aslında bir çalışma biçimi olduğunu, bunun da gayrı safi millî hasıla içinde hesaplanması gerektiğini, bu emeğin gerçek olduğu için hesaplanabilir olduğunu, anaakım iktisat ve işletme ve hatta muhasebe yöntemleri dahilinde görünür kılınabileceğini savunan çalışmalar da mevcuttur (Folbre, 2006; Kasnakoğlu ve Dayıoğlu, 2002). Feminist araştırmacıların ana konularından birisi, kadınların emeğinin değerinin

ortaya konmasıdır. Hane-içi yeniden üretim emeği tartışmalarında kadınların ücretsiz emeğinin ekonomik değerinin tespit edilmesi için pek çok çalışma yapıldı (Feiner, 2003). Bu çabalar, yukarıda değinilen refah devletinin kurumsallaşmasındaki refah hizmetlerinin ücretli emeğin karşılığı olarak kurumsallaşmış haline karşılık ücretsiz aile ve bakım işçisi olan kadınların da hak sahibi olması gerektiğini dolayımlamaktadır.

b. Refah devleti literatürüne doğrudan müdahaleler

Feminist çalışmalar kadın hareketlerinin gündem ve talepleri ile birbirini tamamlayıcı bir ilişki içindedir. Bu ilişkide kadın hareketlerinin yarattığı toplumsal talepler ve politik gündem, biliminsanlarının ve aktivistlerin uluslararası düzeyde özellikle Birleşmiş Milletler nezdindeki mücadeleleri, toplumsal cinsiyet eşitliği için uluslararası alanda norm oluşturma ve ülkeler üzerinde bir itici güç yaratma çabaları ve feminist araştırmaların bilimsel yazına katkıları birbirine eklemlenmektedir. Refah devletinin 1970 sonrası gelişiminde özellikle 1968 gençlik hareketlerinden sonra yükselen çeşitli kimlik hareketleri, ikinci dalga feminizm, engellilik hareketleri (Oliver, 1990) refah devletinin konularını, kamu politikasının alanını genişletmiştir. Feminist hareketler, tüm dünyada sosyal politika alanında önemli değişikliklere neden olmuştur (Charles ve Campling 2000). Bu değişim temelde sosyal politika alanının klasik odağını oluşturan maddi yoksunluk ve yapısal eşitsizliklerin yanında refah devleti söylemlerinin, bu söylemlerin refah devletinin öznelerini nasıl etkilediğinin de hesaba katılmasıdır (Taylor, 1998).

Dördüncü kuşak çalışmalar: Refah devleti tartışmalarına doğrudan müdahale eden çalışmalar 1990'larda başlamıştır. Refah devletlerinin tarihi ve güncel durumlarındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sürdüren ve yeniden üreten faktörler, farklı ekollerdeki feminist düşünürlerin bu alana doğrudan müdahale etmesini de beraberinde getirmiştir.

Feminist yazının refah devleti tartışmasına bakışında anaakım refah yazının eleştirisinin yanında ana tema, kadınların ihtiyaçlarını ne kadar refah devleti tarafından görüldüğü ve kadınlar ve erkekler arasında hakların eşitliği odağında olmuştur. Caroll Patemann (1987) kadınların erkekler gibi çalıştıkları halde aynı vatandaşlık haklarından yararlanmadığını gösterirken, Diana Sainsbury (1994) refah devleti anaakım literatürünün toplumsal cinsiyeti ele almadığını, analizlerde sınıf, meslek grubu, hane gibi birimler kullandığını ancak bu birimlerin pek nadir cinsiyet bazında incelendiğini belirtir. Bu şekilde toplanan verilerle ve analizlerle kadınlar hakkında bilgi edinilememektedir. Farklı refah rejimlerinde kadınların durumunun ne olduğu bilinememektedir. Feminist çalışmaların amacı refah devleti tartışmasına toplumsal cinsiyet boyutunu eklemek olmuştur. Bu çabalar dahlinde (i) bazıları (Orloff, 1993) refah devleti tartışmasındaki toplumsal cinsiyet körlüğüne işaret etmiş ve refah devleti

modellerindeki sınıflamalara cinsiyet boyutunu eklemek istemiş, (ii) bazıları (Borchorst, 1994) eldeki kategorilere göre var olan farklı refah devleti tiplerinde kadınların durumunu karşılaştırmış, (iii) bazıları (Hobson, 1994; Lewis, 1992; Sainsbury, 1994) ise kadınların deneyimlerini merkeze almaya çalışan bir yaklaşımla yeni analiz dizgeleri ve sınıflamalar geliştirmiştir.

Orloff (2002) pek çok hakkın istihdama bağlı olduğunu vurgulayarak, çalışma hakkının vatandaşlık haklarına ulaşmada bir araç haline geldiğini vurgulamıştır. Tüm sosyal hakları evrensel olarak sağlayan İsveç ve Norveç gibi ülkelerin dışında refah devleti içindeki çeşitli düzenlemelerin çalışma koşuluna, süresine, biçimine göre verilmesi bu argümanı desteklemektedir. Kadınların istihdama katılıp katılmamaları, çalışma biçimleri elde edilebilir vatandaşlık haklarından nasıl ve ne kadar yararlandığını da belirlemektedir.

1990'larda Alan Siaroff (1994) refah devletlerini (female welfare orientation) kadın refahı oriyantasyonu, (female work desirability), kadınların çalışmasının arzu edilirliği, (extent of family benefits paid to women) kadınlara sağlanan aile destekleri kriterlerine göre sınıflamıştır. Hobson (1994) ise refah devletinin kadınlar açısından ne kadar duyarlı olduğunu ölçmenin bir yolunun bakım için gerekli hizmet sunumu, hizmet alımı için para yardımı ya da kadını evde bakım vermesini sağlayan gelir desteği uygulamalarının değerlendirilmesi olduğunu belirtir. Jane Lewis ve Ilona Ostner (1994; Lewis, 1992; 2001) refah rejimlerini, politikalar nezdinde kadınların anne/eş ve/veya işçi olarak ele alınmaları temelinde ülkeleri incelemişler ve erkek ekmek kazanan modeline bağlılıklarına göre, zayıf/orta/güçlü olarak ülkeleri sınıflandırmışlardır.

Diana Sainsbury (1994) refah devletlerini 'ekmek kazanan odaklı' ve 'birey odaklı' olarak iki ideal tip arasında sıralar. Bu sınıflamasının ayrımlarını ise yeni analiz kategorileri üzerinden kurar; bu kategoriler şöyledir: toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüne sıkıca bağlı ya da kadın ve erkeğin birlikte hem gelir kazanan hem bakım veren olduğu eşitlikçi aile ideolojisi; refah hizmetlerine hak kazanma yolunun eşler arasında farklı ya da aynı olması; sağlanan faydalardan yararlanın hane reisi ya da birey olması, vergileme ya da vergi muafiyetlerinin bağımsız ve bağımlılar ayrımları üzerinden farklılaşması ya da cinsler arasında eşit olması; istihdam ve ücret politikalarının erkekleri hedef alması ya da her iki cinsi birlikte hedef alması; bakım alanının özel alana bırakılması ya da kamu hizmetleri ile sağlanması; bakım emeğinin ücretsiz olması ya da ücretli olması.

Kadınların refah devleti ile ilişkilerinin arttırılmasında temel iki yaklaşım olduğu görülmektedir: işgücü piyasasına katılım modeli ve bakım modeli (Fraser 1994). Birincisinde kadınların çalışma yaşamına katılmaları ve böylece çalışma ile gelen haklara ulaşmaları hedeflenmektedir. İkincisinde ise, çocuk bakımı ve tüm hanehalkı için bakım sigortası getirilerek bakım çalışması ve

ücretli çalışma arasındaki maliyet farkının düşürülmesi (idealde sıfıra indirilmesi) hedeflenmektedir (Kreimer, 2000).

Gündelik yaşamda, hem refah devletinin sunduklarına erişme de hem de sunulanların toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada işlevsel olması gereklidir. Bu nedenle hem kadınların istihdama katılımlarını artırmak, hem de bakım yükünü mümkün olduğunca kadınların ücretsiz emeği ile yapılan bir iş olmaktan çıkartmak önemlidir. Bu yöntemlerin tasarlanmasını ve uygulanmasını feministlerin kendi kendilerine getirdiği eleştiriler ilerletmiştir:

Kadınlar, evişleri çocuk, yaşlı ve engelli bakımı işlerinin ağırlıklı çoğunluğunu gerçekleştiriyor, bu nedenle, çalışma yaşamları erkeklere göre daha fazla kesintiye uğruyor ve daha uzun sürelerde kısmi zamanlı çalışıyorlar, sonuçta erkeklerden daha az gelir elde ediyorlar. Evli iseler genelde ailedeki ikinci para kazanan oluyorlar, yalnız anneler iseler de genelde yoksulluk içinde oluyorlar. Bu tespitler gerçekliğin bir kısmını anlatasa da içinde bulunduğumuz toplumsal resmi açıklamak için yeterli değil (McIntosh, 2001). "Bu yaklaşım tüm kadınları evkadını/anne rolü altında toplamakta ve sınıf, ırk/etnisite ve kültürel farklılıkları görmezden gelmektedir" (McIntosh, 2001:148-149). Nitekim McIntosch'un içinde bulunduğu Amerika özelindeki bir saha çalışmasında (Lillie-Blanton vd. 2000), sağlık sigortası sistemine ulaşmada Afrika ve Latin kökenli yurttaşlar ile beyaz Amerikalılar arasına çok fark olduğunu ortaya konmuştur. Hem sosyal güvenlik ve sosyal hizmet sisteminden haberdar olmada, hem sigorta sahibi olmada hem de servislerden yararlanmada ırk ve etnisite belirgin bir değişken olarak tespit edilmiştir. Bu eleştiriler ve kesişimsellik kavramı feministlerin refah devleti tartışmalarını 2000'lerden itibaren etkilemiştir: Yeni tartışmalarda kadınların bir çoğunluk olarak genel ve ortak sorunlarının yanı sıra, kendi aralarındaki farklılıkları hesaba katmak, dahası kadınlar ve diğer toplumsal grupları birlikte kesen ihtiyaçları özgürleştirici bir biçimde nasıl karşılayabiliriz sorusunu önem kazanmıştır. Bu soruya somut cevaplar bulabilmek için toplumsal kaynakların nasıl dağıldığını ele almak gereklidir. Her iki yöntem yani kadın istihdamını arttırma ve bakım hizmetlerini refah devletinin içinde kurumsallaştırma yollarının uygulanabilmesi için beşinci kuşak çalışmalar önemli bir bilgi birikimi sağlamaktadır.

Beşinci Kuşak Çalışmalar -Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme**:** Feminist araştırmacıların iktisat ve sosyal politika alanında yaptığı önemli değişimlerden birisi de kaynak bölüşümünün devlet aygıtındaki ana odağına yaptıkları müdahaledir. Mechthild Veil (1997) Fransa, Almanya ve İsveç'i refah devletlerinin kadınlara neler sundukları açısından karşılaştırır ve belirti ki, mesele sadece kadın ve erkeklerin refah devleti tarafından eşit muamele görmesi değildir. Var olan toplumsal düzenler içinde kadın ve erkeklerin işgücü pazarındaki ve hanedeki rolleri ve yaşamları farklıdır ve dolayısıyla refah

devletine olan ihtiyaçları ya da bağları da farklıdır. Önemli olan refah devletinin bu farklı ihtiyaçlara cevap vermesi ya da cevap verebilir hale gelmesidir. Bu dönüşümün yaratılması açısından da kadın hareketleri çok önemlidir. Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme bu anlamada sosyal politika ve refah devleti hizmetlerinin hem toplumsal cinsiyet ekseninde farklılaşan hem de toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik fark getirecek politikaların tasarlanması ve bütçe ayrılarak uygulanmasında önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmaların geleneksel bütçelemenin toplumsal cinsiyet körü olduğunu ortaya koyması, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için resmi kaynak ayrılmasını politik bir talep haline getirmiştir. Avrupa'da pek çok ülkede ve Avrupa Birliği içinde bütçe uzmanları ve feministler, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçelemenin unsurlarını tartıştılar, Viyana ve Berlin gibi çeşitli örneklerde 2005'den sonra uygulamalar hayata geçmeye başlamıştır (Klatzer ve Nuemayer, 2006).

Bu birikimin genel bir değerlendirmesini yaparsak: Feministlerin sosyoloji ve iktisat alanında yaratmaya çalıştığı değişim, kadın emeği tartışmalarını, bir toplumda üretilen zenginliğin kapsamlı bir hesabını tutmayı ve bu üretimin işçilerinin gerçek emeğini görünür kılmayı amaçlamakta; iktisat biliminin bakışını, varsayımlar dahilinde koşulları sabit farazi bir dünyadan, kanlı canlı, doğuran, besleyen, büyüten, organik bir dünyaya çekmektedir. Bu organik dünyada gerçek organizmalar bir aileye doğmakta, yaşamakta, aile ve toplumun kendilerine toplumsal cinsiyet ekseninde biçtiği roller dahilinde bir takım şans ve kaynaklara ulaşmakta, örneğin eğitim almakta ya da alamamakta, yine bu koşullar içinde düşük ücretler dahlinde çalışmakta, temel sağlıktan, gıdadan ve güvenlikten yoksun kalırlarsa varlıklarını sürdürememektedir.

Neoliberal doktrinin serbest piyasanın şirketleri ve kar edilmesini dikkatinin odağına alan, burayı maksimize etmeyi amaçlayan 'bilimsel' bakışı ile önerilen iktisat politikaları ve 'bırakınız yapsınlar' düsturunun birinci kuşak çalışmalar dahilinde küresel adaletsizliği arttırdığı ortaya konmuştur. İkinci kuşak çalışmalar dahilindeyse, neoliberal politikaların çevre toplumlarda toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünü pekiştirdiği belirlenmiştir. O halde, kadın emeği çalışmalarının ilk iki kuşağının ortaya koyduğu anafikir şudur: küresel ölçekte merkez/çevre eşitsizliğinin ve toplumsal ölçekte toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azalması[12] ve sosyal adalete ulaşılması için işgücü pazarına ve üretim pazarına

[12] İkinci kuşağa dahil olan eleştirel çalışmalar sadece toplumsal cinsiyet üzerinden olan eşitsizliğe değil aynı zamanda, ırk, etnisite, vatandaş /göçmen farklılıklarına dayalı olarak ortaya çıkan çoklu ayrımcılıklara da odaklanmaktadır. İşgücü pazarını kadın göçmenler için yarattığı koşulları (Dedeoğlu ve Gökmen,2011) bu koşulların kimi zaman neredeyse kölelik boyutuna varabildiğini (Atasü-Topcuoğlu, 2015); sınıf olgusunun kadınları çalışma ilişkileri içinde nasıl farklı yerlere koyduğunu (Bora, 2005) gösteren Türkiye bağlamında yapılan araştırmalar mevcuttur.

devlet müdahalesi gerekmektedir: yani sosyal politika ve kamu politikası gerekmektedir.

Üçüncü kuşak çalışmalar, iktisadi varlığı, üretimi, tüketimi ve yoksulluğu hesaplarken bazı kavramlarımızı değiştirmemiz gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu da geleneksel kamu politikasının tematik alanlarının ve yöntemlerinin değişmesini zorunlu kılıyor. Bu birikime binaen dördüncü ve beşinci kuşak çalışmalar ise, toplumsal kaynakların kullanımında cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik somut adımlar atılmasını ve kamu politikası ve maliye alanına aktif müdahale yapılmasını öneriyor.

Feminist araştırmacıların kadın emeği ve hane-içi emek üzerine yaptıkları tartışmalar, refah devletinin kavramsallaştırılmasında alternatif yorumlar getirmiştir. Bu çalışmalar feminizmin refah devleti ve sosyal politika alanına farklı ölçütler, farklı bakış açıları getirdiğinin somut örnekleridir. Bu birikimin oluşması sadece akademik bir tartışmadan ibaret değildir; toplumsal hareketler de bu tartışmanın gelişmesinde etkili olmuştur.

Toplumsal hareketlerin sosyal politika alanındaki değişimlerinden bazıları: sosyal politika alanındaki yukarıdan aşağıya olan geleneksel bakışın yerini aşağıdan yukarıya bir bakışın almasını; sosyal politikalar düşünülürken herkese aynı servis yerine farklı grupların kendi ihtiyaçlarını tanımlama, belirleme ve ifade etmelerine dikkat edilmesini (Williams, 1992) sağlamıştır.

İlaveten, kadın hareketleri içindeki çeşitli uygulamalar da kamusal refah hizmetleri için örnek teşkil etmiştir. Dünya literatüründe, 'kendine yardım grupları' olarak geçen olguyu, kendi sorunlarını ve başkalarının benzer sorunlarını çözmeye yönelik grup eylemleri olarak düşünürsek, bunun Türkiye'ye özgü pratiklerini, kadın hareketi içinde doğan bilinç yükseltme grupları, kadın örgütlerinin açtığı sığınmaevi deneyimleri, gelir için yapılan kadın kooperatifleri olarak sıralayabiliriz. Kadınların kendi kendilerine ortaya çıkarttıkları bu pratikler, sadece Türkiye'de değil başka ülkelerde de (Taylor, 1999) insan hakları konusunda bilgilenme, şiddetten korunma ve ekonomik güçlenme gibi refah devleti, kamu yönetimi ve sosyal politikanın hiç girmediği ancak hayati olan alanları toplumsal politik gündeme taşımıştır.

Kadın hareketleri, refah hizmetlerinin sunumunun kadınların da ihtiyaçlarına göre belirlenmesi için büyük çaplı değişimler istemişlerdir. Bu talepler, daha geniş ve derin bir ölçekte eşitsizlikleri yeniden üreten refah devleti geleneğine ciddi bir biçimde meydan okumuş, farklı sosyal gruplar arasındaki eşitsizliğin giderilebilmesi için refah hizmetlilerinin sunumunun önemini vurgulamıştır (Langan, 1998)[13].

[13] Refah devletinin önemli bir parçası olan sosyal hizmetler ve yardımların kamu eliyle hak olarak düzenlenmesinde, nelerin ihtiyaç olarak tanımlandığı çok politiktir. Refah devleti kapsamında sosyal politika ve sosyal hakların tanımlanmasında nelerin ihtiyaç olduğu genelde yasalar ve yönetmeliklerle belirlenir ve

İlaveten, 1990'larda aile-içi şiddete karşı politika ve programlar üretilmeye başlanmış (Heffernan vd., 2012), hem sosyal politika hem de sosyal hizmet alanına yeni bir alan eklenmiştir. 1990'larla başlayan önemli bir diğer tartışma yani kadınların işgücü pazarına girmesi tartışması, 2000'li yıllarda iş ve aile yaşamını uyumlaştırma politikalarını gündeme getirmiştir.

Bu düşünsel gelişmelerin ve 1984 BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, 1994 ek protokolü gibi kadın hareketlerinin uluslararası alandaki hukuki kazanımlarının Türkiye'de de kamu kurumları düzeyinde bazı yansımaları olmuştur: Sözleşme, protokol ve Pekin +5 konferansının ardından, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda kamu yönetimi açısından bir değişim olmuş ve bürokratik mekanizmalarda yeni kurumlar eklenmiştir. Örneğin, Üniversitelerde kadın araştırmaları merkezleri açılmış; devletin toplumsal cinsiyet eşitliği sağlama yükümlüğü çerçevesinde, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kurum halen Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı altında çalışmalarına devam etmektedir. Bu çizginin bir devamı olarak İstanbul Sözleşmesi çerçevesinde, devletin şiddeti önlemeye, şiddetten korumaya yönelik yeni kuruluşlar oluşturması gitmesi söz konusudur.

Sonuç: Türkiye'de kadın odaklı ve feminist araştırmaların refah alanındaki temel saptamaları ve gelecek

Türkiye'de kadın odaklı ve feminist araştırmaların sosyal politika ve kamu politikası açılımları bu çalışmaların ortaya çıkış tarihlerine göre dört grupta düşünülebilir: (i) Kadın emeği tartışmaları, (ii) çalışma ekonomisi alanındaki feminist tartışmalar; (iii) işgücü piyasası politikalarını ve sosyal refah sisteminin çeşitli boyutlarını toplumsal cinsiyet ekseninde çözümleyen çalışmalar; ve (iv) makro ekonomik dönüşüm vizyonları.

---

alandaki uygulayıcılar tarafından ve uygulamaları ya da politikaları değerlendirenler açısından genelde verili kabul edilir. Oysa neyin ihtiyaç olduğu ya da neyin meşru ihtiyaç olarak tanımlandığı çok politiktir ve bir güç mücadelesi alanıdır. Langan (1998) çalışmasında İngiltere özelinde İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ihtiyaç kavramını pek az tartışıldığını, refah devletinin kendi belirlediği bir dizi temel ihtiyaca yönelik standart hizmet sunduğunu belirtir. Ancak daha sonra giderek artan politik hareketler, kadın hareketleri, siyah hareketler ve eşcinsel hareketleri gibi sosyal hareketlerle gelen talepler, klasik ihtiyaç anlayışının ötesine geçilmesini zorunlu kılmıştır. Öte yandan 1980'den sonra Batı kapitalizminin girdiği yeni evre içinde refah devletine yönelik yeni sağın getirdiği ağır eleştiriler ve küçültme talebi burada bahsedilen ihtiyaçların tanımlanması ve meşru görülmesini daha gözle görülür bir politik tartışma alanı haline getirmiştir. Ancak eldeki refah devleti uygulaması ve yeni sağ eleştirilerin sentezlemeye çalışan yaklaşımlar ki en çok bilineni Giddens'ın (1998) Üçüncü Yol yaklaşımıdır, farklı toplumsal grupları özgürleştirici ve doyurucu yöntemler önerememiştir. Tersine, bu yaklaşım dikkati yeniden refah devleti tartışmasındaki en primer temalara odaklamıştır. Bu çerçevede Beveridge (1942) raporunda beş kötü. "want (poverty), ignorance, disease, squalor, and idleness" (yoksulluk, cehalet, hastalık, sefalet ve aylaklık) yerine Giddens (1998: 111-128) pozitif refah tartışmasında, otonomi, aktif sağlık, eğitim, iyi olma hali ve inisiyatif adları altında yeniden ana odak haline gelmiştir. Bu tartışma sosyal güvenlik alanında yaşanan aşınmayı durdurmazken, refah devletinin dokunduğu ihtiyaçlar alanlarında bir genişleme getirmemiş, tartışmanın bu alanda gelişmesine katkı verememiştir.

(i)Kadın emeği tartışmaları: Hali hazırda işgücü pazarındaki yatay ayrımcılık olduğu, yani kadınların belirli sektörlere yoğunlaştığı (Ecevit, 1990; Kazgan, 1982); işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet bazında ücret eşitsizliği olduğu (Özar ve Günlük-Şenesen, 2001; Özar, Tanrıöver ve Eyüboğlu 1998; 2000; İlkkaracan ve Selim 2003; 2007), emeğe olan talebin değişik sektörlerde cinsiyete göre farklılaştığı (Günlük-Şenesen ve Şenesen, 2011) ortaya konmuştur. Fabrikalarda kadın/erkek işi ayrımı (Ecevit,1991) somut örnekleriyle sergilenmiştir. Emeğin cinsiyetlenmesi ve kadınların emeğinin ataerkil ideoloji ile 'saklanarak değersizleştirilmesi' (Atasü-Topcuoğlu, 2009, 2010) somut bulgularla tartışılmıştır. Ekonomik krizler ve yeniden yapılanma stratejilerinin Türkiye'de özellikle kadınlar açısından doğurduğu olumsuz sonuçlar gösterilmiştir (Ergüneş, Özkaplan ve Yaman-Öztürk, 2010).

Kadınların kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığını tespit eden (Arıkan,1988) araştırmaların yanında, tarımsal sektörlerde kadın emeğinin ne kadar geniş bir yer tutuğunu, kadınların ücretsiz tarım işçiliğinin yaygınlığını, bu emeğin hane ve kır ekonomileri için ne kadar hayati olduğunu gösteren yeni ve özgün çalışmalar (Ertürk-Keskin ve Yaman, 2013) vardır.

İlaveten, yoksulluk araştırmalarının geleneksel analiz birimi hane yerine, bu anlayışın ötesine geçirerek, birey bazında analizler ile yoksulluğun nasıl bir yaşam olduğunu ele alan çalışmalar (Erdoğan, 2002) içinde kadınların yoksulluk deneyimlerine odaklanan feminist araştırmacılar (Bora, 2002) bilgi birikimine katkı sağlamıştır. Kadınlar açısından iç göç, yoksulluk ve kadınların hayatta kalma ve başa çıkma stratejileri konulu araştırmalar (Erman, Kaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2002) kadınların pasif mağdurlar değil, tersine zor koşulları idare ederek hanedeki bireylerin hayatta kalmasını sağlayan aktörler olduğunu göstermiştir.

(ii) Çalışma ekonomisi alanındaki feminist araştırmalar: Sosyal politika ve Türkiye'de refah devleti üzerine yapılan tartışmalarda kadınların konumlandırılmasında Meryem Koray'ın (1990) Sosyal Politika kitabının önemli bir yeri vardır. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümleri öğretim üyelerinin yıllardan beri yürüttüğü tartışmalar, feminist araştırmacıların ortaya koyduğu bilgi birikimiyle giderek toplumsal cinsiyet boyutu kazanmaktadır. Bu alandaki feminist araştırmacılar, kalkınmada ve istihdamda kadınların yerini ve Türkiye'deki gelişmeleri (Toksöz, 2012; Toksöz ve Makal, 2012), ekonomik krizlerin işgücü piyasalarına toplumsal cinsiyet bazındaki etkilerini (İzdeş, 2010; Toksöz, 2009), işgücü pazarındaki ayrımcılıkları (Kardam ve Toksöz, 1998), sendikalarda kadınların konumunu (Ünlütürk-Ulutaş ve Pala, 2012); istihdam ve cinsiyet eşitliği politikalarını (Dedeoğlu, 2009) tartışmaktadır.

(iii) İşgücü piyasası politikaları ve sosyal refah sisteminin çeşitli boyutlarını toplumsal cinsiyet ekseninde çözümleyen çalışmalar:

Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (2003) Türkiye'de refah anlayışının ücretsiz eğitim, sağlık hizmetine erişim ve emeklilik alanlarında sınırlı kaldığını vurgulamaktadır. Öte yandan, çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için Türkiye bağlamında da aile ve iş yaşamını uzlaştırma politikalarının uygulanabileceğini gösteren çalışmalar başlanmıştır (İlkkaracan, 2010). Çalışmalar (İlkkaracan, 2008; Memiş ve diğ, 2012) gösteriyor ki, ataerkil kültürün hane içi bakım ve yeniden üretimi kadınlara yüklemesi, kadınların çalışma yaşamına ve toplumsal hayata katılımlılarını engellemektedir. Hem kadınların hem de çocuk, engelli, yaşlı gibi bakım ihtiyacındaki grupların özgürleşmesi açısından bakım hizmetlerinin kurumsallaşması gereklidir. Bu bağlamda Türkiye'de özellikle çocuk (Ecevit, 2012), yaşlı (Rittersberger-Tılıç ve Kalaycıoğlu, 2012) ve engelli (Altuntaş ve Atasü-Topcuoğlu, 2014) bakım hizmetlerinin kurumsallaşamamış olduğu, bunun kamu politikasında önemli bir eksiklik olduğu gösterilmiştir. Kamu tarafından yeterince sağlanamayan sosyal hizmetlerin yerine çeşitli bakım hizmetlerinin enformel sektörde yapılandığı (Gökbayrak, 2009; Atasü-Topcuoğlu, 2016) saha çalışmaları ile tespit edilmiştir. İlaveten, emeğin duygusal emek boyutu (Özkaplan, 2009), yeniden üretimin yapılmasında kadınlar arasında sınıfsal sömürü ilişkilerinin kurulduğu (Yaman Öztürk ve Ergüneş, 2007; Bora, 2005) tartışılmaktadır. Emeklilik ve sosyal sigorta alanındaki dönüşümlerin toplumsal cinsiyet bazında farklılaşan etkileri ve kadınların buradaki dezavantajlı konumu (Gökbayrak, 2011) saptanmıştır. Sağlık ve sosyal güvenlik reformlarının kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerini gösteren araştırmalar (Ünlütürk-Ulutaş, 2011; Şahin, 2012) da mevcuttur. Bu birikimin yanı sıra, feminist hareketin gündemleri sosyal politika tartışmasının sınırlarının genişlemesine yardım etmiş, özellikle aile içi şiddet ve kadına yönelik şiddet meselesini gündeme getirmiştir. Burada andığımız çalışmaların çoğu feminist araştırmacılar tarafından, feminizmin anaakım yönteme getirdiği eleştiriler dikkate alınarak yapılmıştır.

(iv) Makro ekonomik dönüşüm pratikleri öneren çalışmalar: Birinci, ikinci ve üçüncü kuşak çalışmalar gösteriyor ki, makro iktisadi politikalar ve kamu politikaları toplumsal cinsiyet eşitsizliğini arttırmaktadır, o halde ayrımcılığın ortadan kalması için bunların dönüşmesi gereklidir. Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme ve mor ekonomi çalışmaları makro ekonomik boyutta yeni yaklaşımlar dönüşümler önererek Türkiye için yeni yol haritaları çizmektedir. Bazı çalışmalar (Günlük-Şenesen, 2008) devlet bütçesinin toplumsal kaynak dağılımını belirlediğini belirterek, kadınların ve erkeklerin, kız ve erkek çocuklarının gereksinimlerinin karşılanmasında kamu kaynaklarının hakça kullanılması gerektiğini ve kamu gelirlerinin yükünün hakça üstlenilmesini gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çalışmalar, resmi bütçelerin cinsiyetlerarası

eşitsizliklerin giderilmesine yönelik olarak düzenlenmesi gerektiğini ve kamu politikasının bu bütçelerin uygulamasının sonuçlarının izlenmesine olanak sağlayacak şekilde yapılmasını önermektedir. Öte yandan, geleneksel ev kadınlığı rolü içinde ücretsiz olarak gerçekleştirilen bakım hizmetleri, kadınların çalışma hayatına katılmaları ile giderek yapılmaz hale gelmektedir. Küresel iktisadi krizlerin yarattığı işsizliğe çözüm olarak ise yeni istihdam alanları gerektirmektedir. Bu gerilimde, bakımın bir toplumsal ihtiyaç olarak kurgulanıp, bakım yükünün topluma yeniden daha eşitlikçi bir biçimde dağıtılması ve bakım hizmetlerinin bir sektör olarak olgunlaşarak yeni bir istihdam alanı yaratılmasını öneren mor ekonomi de Türkiye için bir ekonomi politikası olarak önerilmektedir (İlkkaracan, 2011; 2013).

Feminist çalışmalarla yaratılan bilgi birikiminin kamu politikası açısından önemli açılımları vardır: Bu çalışmalar, Türkiye'de toplumsal cinsiyet ayrımcılığının birey, aile, grup, toplumsal kurumlar ve yönetim aşamalarındaki çok boyutluluğunu ortaya koymaktadır. Bu ayrımcılıkların ortadan kaldırılması için çok yönlü bir toplumsal çaba gerekmektedir. Özellikle kamu otoriteleri toplumsal cinsiyet eşitliği sağlamaya yönelik çalışmalarını arttırmalıdır. Bütün kamu politikalarında toplumsal cinsiyet eşitliği boyutunu anaakımlaştırmalıdır. Bilimsel yazın ile saptanan toplumsal cinsiyete dayalı çok yönlü ayrımcılıklar, toplumsal sorun olarak resmi gündeme alınmalı, kamu politikası bunlara cevap verecek şekilde genişlemelidir. İlaveten, ayrımcılıkla mücadele ederken, emeğe, insana ve ekonomik değere dair bazı temel varsayımların da değişmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Afrin, S., Islam, N. ve Ahmed, S. U. (2009), "A multivariate model of micro credit and rural women entrepreneurship development in Bangladesh", International Journal of Business and Management, Vol.3, No:8,s. 69-185.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2016), "Türkiye'de kadını durumu", (http://kadininstatusu.gov.tr/uygulamalar/turkiyede-kadin , 01.03.2016)

Altuntaş, B. ve Atasü-Topcuoğlu, R. (2014) "Engelli Hakları, Bakım Güvencesi ve Toplumsal Cinsiyete Dayalı İş Bölümü Çerçevesinde Evde Bakım Hizmeti", VI. Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiri Kitabı (s. 307-322), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, s.307-322.

Altuntaş, B. ve Atasü-Topcuoğlu, R. (2016), Engelli Bakımı: Sosyal Bakım ve Kadın Emeği, NİKA, Ankara.

Akduran, Ö. (2016), "Yerel Yaşamda cinsiyet eşitliği ve bütçesi Türkiye'den bir örnek: Eskişehir büyükşehir Belediyesi", içinde Dedeoğlu S. ve M. Yaman (Der.) Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Neoliberal ve Muhafazakar Dönem (s.79-132), Sosyal Araştırmalar Vakfı: İstanbul, s.256-280

Arıkan, G. (1988), "Kırsal Kesimde Kadın Olmak", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı5, Cilt 2, s.1-16.

Atasü-Topcuoğlu, R. (2009), "Kadın Emeği Nasıl Değersizleşir? Enformel Alan ve Ataerkilliğin Eklemlenme Mekanizmaları: Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme", Praksis, Sayı 20, s. 87-104.

Atasü-Topcuoğlu, R. (2010), "Kapitalizm ve Ataerkillik Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir? Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi", Dedeoğlu S. ve M. Yaman Öztürk (Der.) Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, s.79-132.

Atasü-Topcuoğlu, R. (2013) "Sosyal haklar piyasalaşır mı? Çocuk hakları ve kadın emeğinin kesişiminde Türkiye'de kreşler" Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiri Kitabı, Uludağ Üniversitesi: Bursa, s. 281-292.

Atasü-Topcuoğlu, R. (2015), Ideology and the Fight Against Human Trafficking, Routledge, London.

Atasü-Topcuoğlu, R. (2016), "Devlet Baba ve Uysal Kızlar: Muhafazakar/Liberal Refah Devleti ve Ataerkil Kültür Kıskacında Türkiye'de Bakım Emeği ve Toplumsal Cinsiyet", içinde Dedeoğlu S. ve M. Yaman (Der.) Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Neoliberal ve Muhafazakar Dönem, Sosyal Araştırmalar Vakfı: İstanbul, s. 218-255.

Bambra, C. (2004), "The worlds of welfare: illusory and gender blind?", Social Policy and Society, Vol.3, s. 201-211.

Beneria, L. (2001), Changing employment patterns and the informalization of jobs: general trends and gender dimensions. International Labour Office, Geneva.

Beveridge, W. (1942), Social Insurance and Allied Services, (Open Governmet Lisense Database, The National Archives of the United Kingdom).

Bora, A. (2002), "Olmayanın nesini idare edeceksin? Yoksulluk, kadinlar ve hane", Erdoğan, N. (der.) Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri, Demokrasi Kitaplığı, Istanbul, s.65-88.

Bora, A. (2005), Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Özenlliğinin İnşası, İletişim, İstanbul.

Borchorst, A. (1994), Welfare State Regimes, Women's Interests and the EC içinde Sainsbury, D. (Der.) Gendering Welfare States, Sage, London, s. 26-44.

Bruegel, I. (1986),"The reserve army of labour, 1974–1979." Feminist Review Vol.3, s.12-23.

Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2003), New Poverty and Changing Welfare Regime of Turkey, Report Prepared for United Nations Development Programme, UNDP: Ankara.

Carr, M., Chen, M. A. ve Tate, J. (2000), "Globalization and Home-based Workers", Feminist Economics, Vol.6, No.3, s.123-142.

Charles, N. ve Campling, J. (2000), Feminism, the State and Social Policy. Basingstoke: Macmillan

Cockburn, C. (1988), "The Gendering Jobs: Work Place Relations and Reduction of Sex Segregation", Walby, S. (Der.) Gender Segregation at Work Open University Press, Milton Keynes, s. 29-42.

Dedeoğlu, S. (2009), "Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Cinsiyet Eşitliği Politikaları, Kadın İstihdamı ve İstihdam Dışılık", Çalışma ve Toplum, Sayı: 21, s. 41-54.

Dedeoğlu, S. ve Gökmen, Ç. E. (2011), Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkye'de yabancı göçen kadınlar, Efil Yayınevi, Ankara.

Dye, T.R. (2013), Understanding Public Policy (14. Baskı), Pearson: Boston.

Ecevit, Y. (1990), "An Analysis of the Concentration of Women Wage Workers in Turkish Manufacturing Industries", Turkish Public Administration Annual, 1989–1990. Vol. (15–16), s. 121-141.

Ecevit, Y. (1991), "Shopfloor Control: The Ideological Construction of Turkish Women Factory Workers", Redclift, N. ve Sinclair, T. (Der.), Working Women: International Perspectives on Labour and Gender Ideology, Routledge, London, s. 56–78.

Ecevit, Y. (1998), Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeğinin Kullanımında Değişmeler, KSSGM ve İnsan Haklarını Geliştirme Vakfı: İstanbul.

Ecevit, Y. (2012), "Feminist Sosyal Politika Bağlamında, Türkiye'de Çocuk Bakımı ve Eğitimine İki Paradigmadan Doğru Bakmak", Toksöz, G. ve Makal, A. (Der.), Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara, s.220-265.

Elson, D. (1992), "From Survival Strategies to Transformation Strategies: Women's Needs and Structural Adjustment", Beneria, L. ve Feldman, S. (Der.) Unequal Burden: Economic Crisis, Persistent Poverty and Women's Work Westview Press, San Fransisco, s. 45-51.

Erdoğan, N. (2002), Yoksulluk hâlleri: Türkiye'de kent yoksulluğunun toplumsal görünümleri. Demokrasi Kitaplığı: İstanbul.

Ergüneş, N., Özkaplan, N. ve Yaman -Öztürk, M. (2010), "2001 Krizinin Ardından Yaşanan Dönüşüm; İş Yaşamı, Sağlık Ve Eğitim Alanında Yeniden Yapılanmalar Ve Kadınlar Üzerindeki Etkileri", Serdaroğlu, U. (Der.) İktisat ve Toplumsal Cinsiyet, Eflatun, İstanbul, s.270-300.

Erman, T., Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H. (2002), "Money-Earning Activities and Empowerment Experiences of Rural Migrant Women in the City: The Case of Turkey", Women's Studies International Forum, (25) 4: 395- 410.

Ertürk-Keskin, N. ve Yaman, M. (2013), Türkiye'de Tütün: Reji'den Tekel'e, TEKEL'den Bugüne, NotaBene Yayınları, Ankara.

Feiner, S. (2003), "Reading neoclassical economics: toward an erotic economy of sharing". Barker D.K. ve Kuiper, E. (Der.) Toward a Feminist Philosophy of Economics, Routledge, New York, s. 180–193.

Folbre, N. (2006), "Measuring Care: Gender, Empowerment and the Care Economy", Journal of Human Development, Vol.7, No.2, s.183-199.

Fonow, M. M. ve Cook, J.A. (1991), "Back to the Future: A look at the Second Wave of Feminist Epistemology and Methodology", Fonow, M.M. ve A. J. Cook, (Der.), Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research, Indiana University Press, Bloomington.

Fraser, N.(1994), After the Family Wage. Gender Equity and the Welfare State, Political Theory, Vol. 22, No. 4, 591-618.

Giddens, A. (1998) The Third Way, Cambridge University Press, Cambridge.

Gökbayrak, Ş. (2011), "İşgücü Piyasaları ve Sosyal Güvenlikte Dönüşüm Ekseninde Kadınların Emeklilik Güvencesi", Çalışma ve Toplum, Sayı 25, Cilt 2, s.165-190.

Günlük-Şenesen G., Şenesen Ü. (2011), "Decomposition Of Labor Demand By Employer Sectors And Gender: Findings For Major Exporting Sectors In Turkey", Economic Systems Research, Vol.23, s. 235-255.

Günlük-Şenesen, G. (2008), "Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme: Türkiye için bir değerlendirme", Bütçe Sürecinde Parlamentonun DeğIişen Rolü Sempozyumu, 8-9 Ekim 2008, Afyonkarahisar (çevrimiçi metin) https://www.tbmm.gov.tr/etkinlikler/pbmd_sempozyum_1008/belgeler/sempozyum%20afyon%202008_bildiriler/GGS-Afyon08.pdf

Harding, S. (1987), Feminism and Methodology: Social Science Issues, Indiana University Press, Bloomington.

Hartmann, H, I. (1979), "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: towards a more progressive union", Capital & Class, Vol. 3, No.2, s. 1-33.

Hartmann, H. I. (1990), "Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex", K. Honset et all. (Der.), Women Class and Female Imagination, Temple University Press: Philedelphia.

Heffernan, K.; Blythe, B. ve Nicolson, P. (2012), "How do social workers understand and respond to domestic violence and relate this to organizational policy and practice?", International Social Work, Nov.1, s.1-22.

İlkkaracan, İ. (2008) "Bakım Hizmetlerinin Sunumu ve İstihdam Politikalarına Yansıması", KESK Kadın Sempozyumu, 15 Mart 2008, http://slideplayer.biz.tr/slide/1939166/, 01/02/2016

İlkkaracan, İ. (2010) (Der.), Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine doğru: İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları, Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği ve İstanbul Teknik Üniversitesi BMT-KAUM, İstanbul..

İlkkaracan, İ. (2013), "The Purple Economy: A Call for a New Economic Order beyond the Green Economy", Green Economy and Green Growth: Who Cares? Approaching the linkages between Care, Livelihood, Life e.V./German Federal Ministry for the Environment: Berlin, s.26-31.

İlkkaracan, İ. ve Selim, R. (2003), İşgücü Piyasasında Cinsiyete Dayalı Ücret Farklılıkları ve Mesleki Ayrımcılık, Bin Yılların Kavşağında Türkiye'nin Toplumsal Gerçekleri I, TekGıda İş, İstanbul.

İlkkaracan, İ. ve Selim, R. (2007), "Kamu Sektöründe Kadın-Erkek Ücret Eşitsizlikleri", Bolat,B., Çebi, F. ve Bayraktar, D. (Der.) Sıtkı Gözlü'ye Armağan, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, s.293-306.

İzdeş, Ö. (2010), "'Türkiye'nin krizleri once kadınları vuruyor' Mit mi gerçek mi? Esasından yanıtlar", Dedeoğlu S. ve M. Yaman Öztürk (Der.) Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği Sosyal Araştırmalar Vakfı: İstanbul, s.133-182.

Kardam, F. ve Toksöz, G. (1998), "Cumhuriyetten Günümüze Çalışma Yaşamı ve Kadınlar: Ayrımcılığın Değişen Boyutlarıyla", Rona, Z. (Der.), Bilanço 1923–1998:Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış, İş Bankası Yayınları, İstanbul, s.302-314.

Kasnakoğlu, Z. ve Dayıoğlu, M. (2002), "Measuring the Value of Home Production in Turkey", Bulutay, T. (Der.) New Developments in National Account, s DİE, Ankara, s.73-97.

Kazgan, G. (1982), "Türk ekonomisinde kadınların işgücüne katılması, mesleki dağılımı, eğitim düzeyi ve sosyo-ekonomik statüsü", Abadan-Unat, N. (Der.) Türk Toplumunda Kadın, Türk Sosyal Bilimler Derneği, İstanbul, s.137-170.

Klatzer, E, ve Nuemayer, M, (2006),Gender Budgeting in Europa, Abteilung Wirtschaftswissenschaft und Statistik der Kammer für Arbeiter und Angestellte für Wien, Viyana.

Kreimer, M. (2000), Der österreichische Wohlfahrtsstaat und die Frauen, In Beitrag zur Sektionsveranstaltung der Sektion Frauenforschung auf dem Jubiläumskongress der Österreichischen Gesellschaft für Soziologie. Internet kaynağı: http://www. univie. ac. at/OEGS-Kongress-2000/On-line-Publikation/kreimer. pdf. son erişim: 05.07.2015.

Kollontai, A. (1920), "On the History of the Movement of Women in Russia", Kharkov 1920, (translated by Sally Ryan) çevrimiçi: www.marksists.org, 01/01/2016.

Koray, M. (1990), Sosyal Politika, İmge Kitabevi: Ankara.

Langan, M. (1998), "The Contested Concept of Need", Langan, M. (Der.) Welfare: Needs, Rights and Risks. London: Routledge, s.3-33.

Lewis, J. (1992), "Gender and the development of welfare regimes", Journal of European social policy, 2(3), 159-173.

Lewis, Jane (2001), "The Decline of the Male Breadwinner Model: Implications for Work and Care", Social Policy, Vol. 8 No.2, s. 152-169.

Lewis, J. ve Ostner, I. (1994), Gender and the Evolution of European Social Policies, (working paper) ZeS-Arbeitspapier 4/94. Zentrum für Sozialpolitik, Universität Bremen, Bremen.

Lillie-Blanton, M., Brodie, M., Rowland, D., Altman, D., & McIntosh, M. (2000). Race, ethnicity, and the health care system: public perceptions and experiences. Medical Care Research and Review, Vol. 57, No:.4, 218-235.

Macbeath, G. (1957), Can Social Policies be Rationally Tested? Oxford University Press, London.

MacKinnon, C. A. (1989), Toward a feminist theory of the state. Harvard University Press: Cambridge, Massachusets.

McIntosh, M. (2001) Engendering Economic Policy: The Women's Budget Group, Women: A Cultural Review, Vol.12, No.2, 147-157.

Memiş, E., Öneş, U. ve Kızılırmak B. (2012), "Kadınların Ev-kadınlaştırılması: ücretli ve karşılıksız emeğin toplumsal cinsiyet temelli bir analizi", Dedeoğlu, S. ve Elveren, A.Y. (Der.) Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın, İletişim, İstanbul, s. 159-182.

Mies, M. (1986), Patriarchy and accumulation on a world scale, Zed Books, New York.

Obinger, H. ve Wagschal, U. (2000) (Der), Der gezügelte Wohlfahrtsstaat, Sozialpolitik in reichen Industrienationen, Campus Verlag, Frankfurt.

Oliver, M. (1990), The Politics of Disablement, Macmillan Basingstoke.

Orloff, A.S. (1993) Geder and the social rights of citizenship: state policies and gender relations in comparative perspective, American Sociological Review, Vol. 53, No. 3, 303-328.

Orloff, A.S. (2002), Women's employment and welfare regimes: Globalisation, export orientation, and social policy in Europe and north America, Social Policy and Development Programme Paper, No. 12; United Nations Research Institute for Social Development, Geneva

Özar, Ş. ve Günlük -Şenesen, G. (2001) "Gender-Based Occupational Segregation in the Turkish Banking Sector", Mine Çınar (Der.) The Economics of Women and Work in the Middle East and North Africa, Research in Middle East Economics, JAI Press, Vol.4s.247- 267.

Özar, Ş., Tanrıöver, H. and Eyüboğlu, A. (1998), "Kentli Kadınların Çalışma Koşulları ve Çalışma Yaşamını Terk Nedenleri", Mart 1998 İktisat, Sayı: 377 tekrar basım Oya Çitçi (ed.), 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı Bildirileri, TODAİE Yayınları: Ankara, s. 207–216.

Özar, Ş. ve Yakut-Çakar, B. (2013), "Unfolding the invisibility of women without men in the case of Turkey", Women's Studies International Forum, Vol.41, s.24-34.

Özkaplan, N. (2009), "Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi", Çalışma ve Toplum, Sayı 2, 15-23.

Patemann, C. (1987), "The Patriachal Wellfare State: Women and Democray", http://www.people.fas.harvard.edu/~ces/publications/docs/pdfs/CES_WP7.pdf, 01/03/2015.

Rathbone, E. (1940), The Case of Family Allowances, Penguin, Hardmondsworth.

Rittersberger-Tılıç, H. ve Kalaycıoğlu, S. (2012), "Çocuk ve Yaşlı Bakıcıları: Enformel Sektördeki Kadınlar", Dedeoğlu, S. ve Elveren, A.Y. (Der.) Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın, İletişim, İstanbul, s. 301-328.

Sainsbury, D. (1994) (Der.) Gendering Welfare States, Sage, London.

Shiva, V. (1989), Staying alive, Zed Press: London.

Siaroff, A. (1994), "Work, Welfare and Gender Equality: a New Typology", Sainsbury, D. (Der.) Gendering Welfare States, Sage: London, s. 82–100.

Ssendi, L. ve Anderson, A.. R. (2009), "Tanzanian Micro Enterprises and Micro Finance The Role and Impact for Poor Rural Women", Journal of Entrepreneurship, Vol.18, No.1, s.1-19.

Standing, G. (1999), Global Labor Flexibility: Seeking Distributive Justice, St. Martin's Press, New York.

Talas, C. (1997), Toplumsal Ekonomi, Çalışma Ekonomisi, İmge Kitabevi: Ankara.

Tálos, E., & Fink, M. (2001). Der österreichische Wohlfahrtsstaat: Entwicklung und Herausforderungen. *Wien, abrufbar unter: http://www. demokratiezentrum. org/fileadmin/media/pdf/wohlfahrtsstaat. pdf, Zugriffsdatum*, *19*, 2012. internet kaynağı, son erişim: 01/01/2016.

Taylor, D. (1998), "Social Identity and Social Policy: Engagements with Postmodern Theory", Journal of Social Policy Vol.27, No.3, s. 329–50.

Taylor, V. (1999), "Gender and Social Movements: Gender Processes in Women's Self-help Movements", Gender and Society, Vol. 13, No.1, s. 8–33.

Titmuss, R. M. (1958), Essays on "the welfare state", Unwin, London.

Toksöz, G. (2009), Kriz Koşullarında Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden İşgücü Politikaları, www.keig.orgwp-contents/uploads/2016/03/GulayToksoz-toplcinsisgucu-Rapor2009.pdf, 01/04/02016.

Toksöz, G. (2012), Kalkınmada Kadın Emeği, Varlık Yayınları: İstanbul.

Toksöz, G. ve Makal, A. (2012) (Der.), Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeğinin Durumu, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara.

TÜİK (2015), "TÜİK Zaman Kullanım Araştırması 2014-2015", http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18627, 01/03/2016.

Ünlütürk-Ulutaş, Ç. (2011), "Sağlıkta Dönüşümün Kadın Sağlık Çalışanlarına Etkileri", Sağlıkta Kadın Emeği Sempozyumu Bildiri Kitabı, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, s.22-26.

Ünlütürk-Ulutaş, Ç. ve Pala, Z. (2012), " Sendikalarda Kadın Sesi: Türkiye'de Sendikalar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği", Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu IV: 18-19 Ekim 2012 Bildiri Kitabı, Petrol, İş Yayını, İstanbul, s. 293-310.

Şahin, M. (2012), "Türkiye'de sosyal güvenlik reform ve kadınlar üzerine etkisi", Dedeoğlu, S. ve Elveren, A.Y. (Der.) Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın, İletişim, İstanbul, s.231-250.

Veil, M. (1997)., Zwischen Wunsch und Wirklichkeit: Frauen im Sozialstaat., Aus Politik und Zeitgeschichte, (Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament), Vol. 52, No.97, 29-38.

Voladia, I. (2001), "Economic Policy and Women's Informal Work in South Africa", Development and Change, Vol. 32, s. 871-892.

Williams, F. (1992), "Somewhere Over the Rainbow: Universality and Diversity in Social Policy", Manning, N ve R. Page (Der.) Social Policy Review 4, Social Policy

Association, Canterbury,
s. 200–219.

Yaman-Öztürk, M. ve Ergüneş, N. (2007), "Sınıfla Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktası: Ücretli Ev Emeği", Praksis Sayı 16, s. 261-266.